دەرسیم ساڵی ١٩٣٨
لە دەمی شایەتحاڵەکانەوە

وەرگێڕانی/ ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل

لەم چەند رۆژەی رابردوودا لە ٢٠٠٨/١١/١٣، پەرلەمانی ئەوروپا، لەشاری برۆسکل، کۆنفرانسی سەبارەت بە کۆمەڵکوژییەکەی دەرسیم ئەنجامداوە.. لە کۆتایی کۆنفرانسەکە چەندین پێشنیار و بڕیاری گرنگیان دەرکردووە.. لە کاتی کۆنفرانسەکەشدا شایەتحاڵێك کە بە چاوی خۆی ئەو کۆمەڵکوژییەی بینیوە گێڕایەوە..

بە کاتێکی گونجاوی دەزانم کە بەشێك لە کتێبەکەی (مونزورجەم) کە ژمارەیەکی زۆری شایەتحاڵی کارەساتەکەی دواندووە، لێرەدا بڵاوبکەینەوە، دواجار بە تورکی لەژێر ناوی " لەدەمی شایەتەکانەوە" بەچاپ گەیاندووە.. ئەوەی جێی سەرنجە، چی لە دەرسیمییەکان کراوە، چۆنیەتی لەناو بردنیان و شێوازی کوشتنیان، لێرەش هەمان چۆنیەتی کوشتن و شێوازی قڕکردنەکە لەیەك دەچن. ئەم کتێبە (لەدەمی شایەتەکانەوە دەرسیم ٣٨)، لە نووسین و ئامادەکردنی (مونزورچەم ــ حسین بایسلون)ە، چاوپێکەوتن و وتووێژی ئەو کەسانەن کە شایەتحاڵەکانی کارەساتەکەی دەرسیمی (١٩٣٨)ن، یان شایەتی ئەوانەن کە رووداوەکان لە کەسوکاریانەوە گوێیان لێ بووە و بۆ (جەم) یان گێڕاوەتەوە، (جەم)یش بە کاسێت تۆماری کردوون، دوای رێکخستنیان هەر بە زمانە سادەکەی شایەتحاڵەکان لە ساڵی ١٩٩٩ لە ئەستەموولْ

بە تورکی بە چاپی گەیاندووە.. هەر وەکو خۆی لە پێشەکی کتێبەکەیدا دەڵێ: [ئەم کتێبە پانزە چاوپێکەوتنە، سێیانی من ئەنجامم نەداون، کاسێتەکانیان بەمن داوە، منیش چۆنیان گێڕاوەتەوە دەستکاریم نەکردوون، هەوڵم داوە وەك خۆیانیان بینووسمەوە، تەنیا لە هەندێ شوێندا نەبێ لە رووی زمانەوە دەستکاریم تیایاندا کردووە، یا دووبارەکردنەوەکانم لێ لاداون، کە بە تورکیشم کردوون- دیمانەکانی بە کرمانجی ئەنجام داوە- وشە بە وشە وەرمنەگێڕاون، هەوڵم داوە مەتنەکە لە هەردوو زمانەکەدا نزیکی یەك بکەمەوە]..هەروەها دەڵێ: [لەم رێپۆرتاجانەدا ئەوە دەردەکەوێ رووداوەکان تەنیا لە نێوان داگیرکەر و داگیرکراودا نەبوون، ناکۆکییەکانی نێوان دەرسیمییەکان خۆشیان دەردەخات لەلایەك خەبات و فیداکارییەکانیان دەردەخات، لە لایەکیشەوە پەردە لە رووی خیانەت و خیانکارانیش لادەدا، کە بەرامبەر هاوزمانەکانی خۆیان کردوویانە.. ئەمەش هۆکاری خۆی هەبوو، هەندێك لە نەزانینەوە، هەندێکیش لەو هۆز و خێڵانە ناکۆکی و دوژمنایەتی کۆنیان لە نێواندا هەبووە، بەڵام بە هەر هۆیەکەوە بێ، ئەوە پاساو ناکرێ و کردەوەیەکی ناڕەوا و نەکردەییە، زیان وماڵوێرانیەکەی تەنیا بۆ دەستەیەك و هۆز و خێڵێك بە تەنیا نەبوو، زیان و کوشتار و قەتڵوعامەکە وەکو یەك هەمووی گرتەوە.. هەشبوون لە ماڵی خۆیان دانیشتبوون و بەشداری جوڵانەوەکەشیان نەکردبوو، هەر بەو چاوە تەماشا کراون، بگرە هەندێك لەوانەی قڕ کران ، یارمەتی دەوڵەتیان دەدا..ئا، یەکێکی وەکو (ریوار قوپ) ساڵانێکی دوورودرێژ لە خزمەتی عوسمانیدا بوو، کەچی کەللەی ئەویشیان تەقاندەوە.. من نیازم نییە دوژمنایەتی و ناکۆکی کۆن بکولێنمەوە، مەبەستی من رووداوەکانە، لە بیر نەچن، وەبیریان دێنمەوە و لەبەر چاوی نەوەی نوێی دەنێم، تا راستییەکان ئاشکرا بن حەز بکەین و حەز نەکەین ئەوە رابردووی ئێمەیە، با شارەزای مێژووی خۆمان بین، هەڵەکان دەسنیشان بکەین، تەنها زانینی راستییەکانیش دادێك نادا و کفایەت نییە گەر دەرسیان لێ وەرنەگرین].

ئەمە بەشێکی ئەو کتێبەیە:

ــ ڕۆژ دوای ڕۆژ دەیانخەڵەتانین تا کوشتیانین ــ

م. ژیلە: دەربارەی ڕووداوی ساڵی ١٩٣٨ چیت لەبیرە، ئەو ڕۆژانە چیتان بەسەرهات و لەو بارەیەوە چیترت بیستووە؟

جبراییل: ساڵی ١٩٣٨، سەربازەکان چیای ژیلەیان گرت، دوای ئەوە ئیتر ڕووداوەکان دەستی پێکرد.. باوکم و دایکم هەموو جارێ حەکایەتی ئەو ساڵەیان بۆ دەگێڕاینەوە.. باوکم دەیگوت:

" دوای ئەوەی چیای ژیلەیان گرت، سەربازەکان بۆ دێکەمان هاتن، وتیان: زەویوزارەکانتان بە ناوی خۆتانەوە بۆ تۆمار دەکەین، بۆیە دەبێ ئەم کاغەزانە پەنجەمۆر بکەن.. وایان پێ وتین.. ئێمە زمانی ئەوانمان نەدەزانی، خوێندەوارمان نەبوو، بەڵام ناچار دەبێ مۆرمان بکردایە.. پەنجەمانیان لەسەر (هیس) دانا، کاغەزیان پێ مۆر کرد.. زۆری نەبرد هەمدیس هاتنەوە وتیان: چەکەکانتان تەسلیم بکەن، ئیتر هیچ کێشەیەکتان لەسەر نامێنێ.. دەوڵەت ئیتر هیچتان پێناڵێ، بۆ ئەمەش نارەزاییمان دەرنەبڕی.. چەکەکانمان تەسلیم کرد. دێکەمان حەفتا چەکی بردە چیای ژیلە و وەك ئێمە تەسلیمی قوماندانیان کرد، فەرماندەکە ناوی(موئمن) بوو، سەرجەم دێکانی (حەیدەران) وەك ئێمەیان کرد، هەندێ دێ چەکەکانیان تەسلیم نەکرد، هەندێکیش هەموو چەکەکانیان نەدانێ.. تەنها سێ ڕۆژ بەسەر تەسلیمکردنی چەکەکانمان تێپەڕی دیسانەوە پەیدا بوون.. ئەمجارە چیتان دەوێ؟! وامان پێ گوتن. وتیان: ئێرە ئەم دوو دەوروبەرە قەدەغەکراوە و نابێ کەسی تیا بمێنێتەوە، بڕۆن بۆ ڕۆژئاوای ڕووبارەکە، لەوبەر بچنە نێو دێهاتەکانی هۆزی (ئالان) لەوێدا هەریەکە و ناسیاوێکی هەر هەیە بچنە داڵدەی ئەوان و جێگای خۆتان بکەنەوە.. وایان پێگوتین.. لەنێوان خۆماندا کەوتینە مقۆمقۆ و والآورد، بڕۆین، نەڕۆین.. دواجار

وتمان ئێمه که چەکەکانیان لێ سەندین تەواو بووین، واچاکه دێکەش بەجێ بهێڵین و بڕۆین.. بڕیارمان دا بڕۆین، دێکەمان چۆڵ کرد، باروبنەمان لێکنا و لە رووبارەکە پەڕینەوە، چووینە نێو ناسیاو و خزم و خۆیشی دێکانی ئەوبەر.. ئەو دێیەی ئێمە بۆی چووین ناوی (وان کۆك)بوو.. دنیا هاوین بوو، گەرمە، هەر چۆنێ بوو کەپر و ساباتمان بۆ خۆ دامەزراند و جێگای خۆمان کردەوە.

وا لە (وان کۆك)یـن جەندرمەکان پەیدا بوونەوە، موختاریان راسپارد، حەیدەرانییەکان کۆببنەوە، کارمان پێیان هەیە.. مستۆی موختار، کۆیکردینەوە، جەندرمەکان وتیان: لە (مەزگەرد) ئەرزتان دەدەینێ، دەبێ بۆ ئەوێتان بەرین. بەم جۆرە، حەفتا پیاوی حەیدەرانلی تەنها دوو جەندرمە کەوتنە تەکمان، دڵم کەوتە سێ و دوو، گومانم پەیدا کرد، بۆیە بە ئەسپایی وتم: برایان ئەم کارە، بێ مەلامەت نییە، ئێمە نابەن تا ئەرزمان بدەنێ، ئەمانە نیازیان خراپە، ئەمانە دەمانکوژن.. ئێوە بڕوانن لە پێشدا چەکەکانیان بردین، ئەمجا لە دێکەی خۆمانیان دوورخستینەوە، ئەمە پلانێکە و داڕێژراوە، وەرن با ئەم دوو جەندرمەیە چەکەکانیان لێ وەرگرین و روو بکەینە ئەم شاخانە، لەوێدا ماوەیەك خۆمان ون دەکەین، دواجار بەگوێرەی بار و وەزعەکە رەفتار دەکەین.. یەکێکمان تێدا بوو (عەلی مومید)یان پێ دەگوت، بە دەنگی بەرز هەڵیدایە: دەی بیانخەڵەتێنە، دەوڵەت ئێمە بۆ دەکوژێ، چیمان کردووە؟ کە وای گوت ئیتر ئەوانی دیکەش خاو بوونەوە و بەرەو (مازگەرد) کەوتنەرێ..گەیشتینە (مازگەرد) تەماشامان کرد، وا ئافرەتێك، بەرەورووومان هات، مناڵێکی بەکۆڵەوەیە و دوو سەتڵە ئاویشی هەڵگرتووە،

ـــ وای دایکتان بمرێ، (دەمەنانیەکان)یشیان هێنا بوو گوایە ئەرزیان پێ دەدەن، لێرەدا هەموویان کوشتن، ئەوانیش وەك ئێمە شەڕیان نەکردبوو کەچی گوللەبارانیان کردن.. کە وای گوت، رووم لە هاورێکانم کرد و جمێنم پێدان. وتم: پێم وتن دەمانکوژن با نەڕۆین، کەس گوێی لێ نەگرتم بەقسەی منتان نەکرد، دەبا

هەموومان بکوژن.. لە شوێنێکدا رایانگرتین، لە نزیکمانەوە چادر هەڵدرابوو، سەربازەکان لەوێ بوون .. لە یەکێ لە چادرەکانی نزیکی ئێمە، یەکێ لە سەربازەکان دەچووە ژوورەوە و دەهاتە دەرێ، دەگریا.. لە ناوماندا مستۆ (مستەفا) کەمی تورکی دەزانی، پێمان گوت:

ـــ ئا بزانە ئەو سەربازە بۆ وا دەگری؟..

چوو لێی پرسی، کە هاتەوە مستۆ وتی دەڵێ:

ـــ بۆ ئێوە دەگریم.. ئا برۆن ئا لەو چادرەی ئەولا (جەلال بایار)ی لێیە، برۆنە لای با چارەیەکتان بکات.

ئێمەش رومان لەو چادرە کرد کە(جەلال بایار)ی لێ بوو، بەر لەوەی ئێمە بگەین، ئەو بە پەلەپەل سواری جێبێك بوو، بەرەو (ئەلەزیز) کەوتە رێ.. بێگومان لەوێش بووایە، نەیاندەهێشت چاومان پێ بکەوێ.. پاش کەمێك ئەو سەربازەی بۆ ئێمە دەگریا، دیسانەوە بینیمان دەگری.. پێی راگەیاندین تەلەفون کراوە ، گەورە و بچوکتان بکوژین.. لەم کاتەدا، سەربازەکان هاتن بەتانییەکیان راخست و کۆمەڵێ نانە رەقی کەرو لێداویان بۆمان هەڵرشت.. کە ئەمەمان بینی هەندێکمان ئومێدی پەیدا کرد کە نامان کوژن.. وتیان:

ـــ تەماشا نانمان دەدەنێ! مادام وایە نامان کوژن.. هەندێکمان وایان گوت.. هەشبوو دەیگوت:

ـــ بەم نانە رەقە کەرولێدراوە دەمان خەڵەتێنن.. لەم کاتەدا عەسکەرەکە کە بۆمان دەگریا هاتە لامان: لە نێوان خۆماندا وتمان: ئێمە دەکوژرێین دەبا هەرچی زێر و پارەیەکمان لەلایە بەم عەسکەرەی بدەین.. پارەکانمان کۆکردەوە و لە دەسەسرێکمان ناو دامانە کابرای سەرباز.. بەڵام وەری نەگرت.. ئەمجا، دوو دوو بەیەکەوەیان بەستینەوە، دەستم بە دەستی براکەمەوە بەسترا.. مستۆ لەبەر ئەوەیی تورکی دەزانی لە دوای گشتەوە لەگەڵ سەربازەکاندا بوو، کەوتینە رێ، گەیشتینە

سەر کانییەك، سەربازەکە نەیهێشت، ئێمە بەمە سەرمان سوڕما، بۆمان دەگری و ناهێڵێ ئاو بخۆینەوە!. تومەز سەربازەکە بو مستۆ دەڵێت: دەزانی لەبەر چی نەمهێشت ئاو بخۆنەوە؟.حەزرەتی حوسین لە کەربەلا بە تینویەتی شەهید بوو، ئاویش بخۆنەوە هەر دەتانکوژین، دەبا وەکو حەزرەتی حوسین شەهید بن کە نەیانهێشت ئاو بخواتەوە.. ئەوجا زانیمان ئەو کابرایە (عەلەوییە)، هێنامانیان بۆ ئەو شوێنەی کە پێی دەڵێن (کەرتێ مەزگەردی) لەوێ بە ریز رایانگرتین.. من دەستی خۆم شل کردبووەوە دەنگی تەقە دەستی پێکرد، هەریەکە و لە شوێنەکەی خۆی کەوتە سەر ئەرزەکە، هەبوو گوللەی بەر نەکەوتبوو، من یەکێك لەوانە بووم.. وتم: وەلی برام دەستم کراوەتەوە و را دەکەم.. وەلی وتی: ناتوانی دەستم بکەیتەوە.. چەقۆم پێ بوو گورجێ لە پەتەکەم نا و قرتاندم، لەم کاتەدا گوللەیەکی بەرکەوت بەڵام جێی کاری نەگرد بوو.. وەلی وتی:

ـــ تۆ بڕۆ راکە با گوللەت بەر نەکەوێ..

هەستام تا هێزم تێدا بوو رامکرد.. گوللە بەملاولامدا دەرۆیی.. چەند جارێ کەوتم و هەستام تا دوور کەوتمەوە. باش بوو لێرەوارێك نزیك بوو خۆم پێدا کرد، لەناو داستانەکەدا دەمویست خۆم ون بکەم، وەلی برام پەیدا بوو، گوللەیەك بەر قۆڵی کەوتبوو. لەگەڵ براکەمدا یەکمان گرت، گەیشتینە شوێنێك پێی دەڵێن (وان کوگی) لەوێ ئاسیاوێکی کۆنمان بینی، چووینە ناو ئاسیاوەکەوە. شەو داهات، دنیا مانگەشەو بوو.. وتم:

ـــ برا.. تۆ لێرەبە، من دەچمە دێکە، تا موختار ئاگای لەم کەین و بەینە نییە، منداڵەکان قورتار بکەم، ئەو کابرایە بەمە بزانێ ئامانی نییە، ئەوەی ماوە خۆی دەیکوژێ.. وام پێگوت و کەوتمە رێ، خۆم گەیاندە کەپر و خانۆچکەکانی خۆمان. دنیا مانگەشەوە، منداڵانی حەیدەرانیەکان، لە کادێنەکەدا خەوتوون و دەرگایان لەخۆ کلیل داوە، ئافرەتەکان لەو بانە خەوتبوون، (یوسفی) برای مستەفای موختار،

لەو بانەوە ئێشك دەگرێ.. ئەو خانۆچكانەی ئێمە لەسەر ڕێگاكە بوون لەلاوە بۆی چووم.. یوسف بینیمی، بەڵام نەیناسیم.. دەنگی لێ هەڵبڕی لە خێزانەكەم:

ــ بەسێ، یەكێك وا بەرەو ماڵی ئێوە دێ.. با خۆی ونكات.. وایزانی من یەكێكی دانیشتووی دێیەكەیانم، دەیویست لە دێكە دوور بكەومەوە.. چوومە ژوورەوە، هەمدیس یوسف لەو بانەوە هاواری كرد.. ئەوە كێ بوو؟

ــ كەس نییە براكەمە..

بەسێ وای گوت.. زۆری نەبرد، براكەشم پەیدا بوو.

ــ ئەوە براكەت بوو، ئەی ئەمەیان كێیە؟.. وای گوت و خۆی نەگرت هاتە لامان.

ــ كورە ئەوە چییە؟

وتمان:- كوشتمانیان..

ــ لە كوێ؟

ــ لە كەرتێ مازگەردی..

براكەم وتی:- قۆڵێكم زامدارە.

وتی برۆ، مستۆ بتبینێ دەتگرێ و تەسلیمت دەكات برۆ.. بۆ كوێ دەڕۆی برۆ..

كەوای گوت براكەم هەستاو لەوێ دوور كەوتەوە. منیش دوای كەمێك چوومە لای یوسف.. وتم

ــ یوسف

ــ فەرموو

وتم ــ دەست و پێت ماچ دەكەم، كوڕەكەم لەگەڵ خۆمدا دەبەم، با ئەم كوڕەمە قورتاری بێ و نەیكوژن. دەزانم، بۆ ئەوەی دەست بەسەر پەزەكاندا بگرن هەموومان دەكوژن، كوڕە گەورەكەم پێ بدە بیبەم...

وتی:- نەو ناهێڵم بیبەی.. دەڕۆی بڕۆ، ناڕۆی ئەوا مستۆ بانگ دەکەم، تا بتگرێ و بتداتە دەستی قەرەقوولەوە.

چەند پاڕامەوە، سوودی نەبوو، هەستام، بەڵام زۆر دوور نەکەوتمەوە، دانیشتم چاوەڕێی ئاوابوونی مانگم کرد، کە مانگ ئاوا بوو خۆم کردە کادینەکەوە، لە کونێکەوە ئاودیو بووم. ناوەوە تاریك بوو، منداڵێکی زۆریان لەوێ وەك دەسبەسەر دانا بوو، هەموویان خەوتبوون، بەسەریا گەڕام، تا کوڕەکەی خۆمم دۆزییەوە. بە ئەسپایی لە باوەشم گرت و دەرمکرد..لەولای دیکەوە شوێنێکی سەختی لێ بوو، لە نێوان تاوێرەکاندا دانشتین حەزم نەکرد بەو تاریکییە رێ لەبەر بنێم، ئێمەش خەڵکی ئەم دەڤەرە نەبووین و ناشارەزا بووین، وا(حەمیدی) کوڕم لەلامە دانیشتم و چاوەڕێم کرد.

خۆر هەڵهات، گوێم لە غەڵبەغەڵبە، من لە دێکە دوور نەکەوتومەتەوە دەژنەوم چ دەڵێن.. (کوڕەکەی رفاندووە، بکەونە شوێنی و بیگرن) کۆمەڵێ کەس کەوتبووە گەڕانی ئێمە.. زۆری نەخایاند، یەکێ بینیمانی.. زوو وتم

ــ ئاوەرە.. زێڕێکم پێیە با بە تۆی بدەم، دەنگ مەکە.. لێی پاڕامەوە.. بەڵام ئەو بە دەنگی بەرز هاواری کرد:

ــ وەرن، لێرەدایە، لەبن ئەو تاوێرەدایە.

کۆمەڵێ کەس پەیدا بوون، مستۆ لە پێشەوەیانە.. دەستمیان بەستەوە. کوڕەکەمیان خستە دووم. هێنامیان بۆ ماڵی مستۆ قالاڵی.. لەوێ لەبەردەم ماڵەکەیاندا بەرزاییەك هەبوو لەوێ دایاننایین.. مستەفا، دیار نەما و زۆری نەبرد گەڕایەوە، دارێکی بە دەستەوەیە، هەر کە هات و دارێکی کێشا بە پشتما، کە لێیدام کوڕەکەم خۆی بەسەرما دادا و دەستی بە گریان کرد، بە زۆری کوڕەکەیان لادا و کەوتە لێدانم. وتم:

ــ مستۆ .. ئەو پیاوانە شایەت بن.. دەستم بکەرەوە با من و تۆ وەك پیاو رووبەڕووی یەك ببینەوە، ئەگەر توانیت بمکوژی، گەردنت ئازا بێ..

که وامگوت دارێکی دیکەی بە پشتما کێشا.. لەم دەمەدا، براکەشمیان هێنا، دەستی ئەویشیان بەستەوە و بۆلای قەرەقولیان بردین.. بەر لەوەی بگەینە ناحیەکە، لە رێگا دوو گەنجمان تووش هاتن. وتیان:

ــ مستەفا ئەم پیاوانە بۆ کوێ دەبەن؟

مستەفا وتی:- هاورێکانیان لە مەزگەرد کوشتویانن، ئەم دووانە هەڵاتوون، دەیانبەم تەسلیمیان دەکەم.

ــ کوێندەرین.. گەنجەکان پرسییان.

ــ لە بنەماڵەی حەمێ ئوسێن..

ــ نەکەی. حەیف، گوناحن.. دەیانکوژن.. وەرە دوو تەقە بە ئاسمانا بکە و بڵێ هەڵاتن و نەمتوانی بیانگرم.. ئەوە یەکێکیانیش زامدارە.. .

مستۆ رازی نەبوو..

منیش وتم: براکان ئێوە خەڵکی کوێن؟.

وتی خەڵکی گۆمی مشێم..

وتم:- لەم سەگە مەپارێنەوە برا..

کەوتینە رێ، گەیشتینە (پاغ) بەڕێوەبەری ناحیەکە بینیمانی،

ــ مستەفا ئەمانە چین؟.. کێن؟

ــ هەردووك بران.. دانشتوانی دێکەیان لە مازگەرد هەموویان کوژران، ئەمانە رایانکردووە..

بەڕێوەبەری ناحیەکە هات، تا هێزی تیا بوو مشتەکۆڵەیەکی لێدا، نە یەکێکی کە، نە یەکێکی تر

ـــــ کـوڕە هــەی ســەگی کـوڕی ســەگ، لــە قەتلوعامەکــەی ئەرمەنیــەکان، ئەرمەنیــەکانتان قورتــار دەکـرد، ئەمانــە خـۆ لــە دیــنی تۆیــە یــەك دەناســن، بـۆ هێناویانت؟ دەزانی، سەرباز هەموو لایەکی گرتووە.. ئـەمری کوشـتنیان دەرچـووە.. باشە من ئێستا چی لەمانە بکەم؟ چۆن بەرەڵلایان بکەم؟

نازانم چۆن، پاش ماوەیەك، مستەفا، هاتە لامەوە، دەستمانی کردەوە.

مستەفا رۆیی، ئەو رۆیـی، ئێمـەیان لـە قەرەقۆڵەکـە دەرکـرد و لـە بـن دیوارێك دایاننناین.. دەنگی تەقەمان جار جارە گوێ لێ دەبوو.. هەرچیان دەسـت بکەوتایـە.. کۆیانیان دەکردەوە و بە یەکەوە گوللە بارانیان دەکردن..